

ROBERT
M. SAPOLSKY

**CARE-I PROBLEMA
CU TESTOSTERONUL**

Și alte eseuri despre biologia condiției umane

Traducere din limba engleză
de Radu Șorop

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

SAPOLSKY, ROBERT M.

Care-i problema cu testosteronul. Și alte eseuri despre biologia condiției umane / Robert Sapolski ; trad.: Radu Șorop. - București :

Editura Vellant, 2020

ISBN 978-606-980-100-0

I. Șorop, Radu (trad.)

159.9

Titlu original: *The Trouble With Testosterone: And Other Essays On The Biology Of The Human Predicament*

Copyright © 1997 by Robert Sapolsky. All rights reserved.

© 2020 Editura Vellant

Editura Vellant

Splaiul Independenței 319

București, Sector 6

www.vellant.ro

Toate drepturile asupra versiunii în limba română aparțin Editurii Vellant.

Cuprins

Introducere	9
Mulțumiri	15
A ta cât de mare e?	17
Trasul cu ochiul la primate	31
Noaptea în care ți-ai distrus pijamalele	39
Măsuri ale vieții	55
Cei tineri și nesăbuiți	69
Tipare și alinare	85
Bacalaureatul bun al lui Belzebut	95
Rămășițele sărăciei	107
Maimuțele <i>junk food</i>	119
Povara de a nu avea nicio povară	129
Problema cu testosteronul	141
Încărunțirea cetii	153
Farmacia Curiosului George	167
Pericolul sufleurilor răsturnate în lumea în curs de dezvoltare	189
Disoluția hotarelor egoului și delirul de tip „cămașa tatălui“	203
De unde vine indispoziția când suntem bolnavi	223
Încolăcindu-ne pe pătură după Dumnezeu	235

Introducere

Cu toții am dat la un moment dat peste rugăciunea pentru pace sufletească a lui Reinhold Niebuhr:

Doamne, dă-mi pacea să accept lucrurile pe care nu le pot schimba, curaj să schimb lucrurile care pot fi schimbate și înțelepciune să fac diferența dintre ele.

Deseori, biologia comportamentală este transpunerea științifică a țelurilor acestei rugăciuni. Pe care dintre felurile mai puțin fericite ale comportamentului nostru, se întreabă biologul comportamental, putem spera să le schimbăm (și cum) și de care nu putem scăpa? Formulată într-un fel mai dur (după cum face atât de des societatea noastră cu asemenea interogații despre natură versus creștere), întrebarea este: pentru care dintre defectele noastre ar trebui să fim ținuti responsabili? A deschis Charles Whitman focul din turnul de observație al Universității din Texas ucigând optsprezece oameni din cauza tumorii lui de pe creier? A omorât Richard Speck opt asistente medicale din cauza așa-zisului cromozom Y în plus? I-a ucis Dan White pe primarul din San Francisco numit George Moscone și pe consilierul orășenesc Harvey Milk din cauza „capacității sale diminuate” – parțial atribuibilă, după cum au susținut avocații lui, unei dependente de *junk food*? L-a împușcat John Hinckley pe președintele Reagan din cauza nebuniei? Sau erau cu toții pur și simplu niște caractere infecte? Dar partenerul tău cufundat în depresie? Vina o poartă

un dezechilibru neurochimic sau persoana în cauză doar se complăce într-o adâncă pasă proastă? Este școlarul corigent limitat de o dizabilitate de învățare sau doar un leneș de zile mari?

În cel mai limitat sens, biologul comportamental încearcă să răspundă la astfel de întrebări explorând interfața dintre mințile și corpurile noastre. Cum se face că te poți gândi la ceva, îți poți aminti un lucru sau să fii asaltat de un val de emoții (toate, produse ale minții noastre) și, ca urmare, să-ți modifice practic fiecare celulă din trup? Și, pe de altă parte, care sunt mecanismele prin care diversele evenimente care survin corpurilor (schimbări hormonale, de nutriție sau de sănătate) ne pot afecta gândurile și sentimentele? Să răspunzi la astfel de întrebări este un început pentru a răspunde celei mai cuprinzătoare întrebări dintre toate: care este biologia a ceea ce ne face să fim ceea ce suntem, care este biologia individualității noastre, a limitelor și potențialităților ființei noastre?

E un tărâm pe care pașii ne poartă cu teamă, în parte în urma complexității întrebărilor ridicate. Este mai ușor să determinăm cum navighează păsările în timpul migrațiilor sau cum se contractă fibrele musculare, decât să răspundem la o întrebare precum „Există un fundament genetic pentru criminalitate?”. Și mai înfricoșătoare sunt abuzurile spre care este deturnată o atare muncă. E dificil să devii un ideolog în privința migrației păsărilor sau fiziologiei musculare, însă biologia comportamentală e un magnet pentru oamenii care de-abia așteaptă să ridice sabia. Cercetătorilor cu simț de răspundere le este teamă că observațiile lor atente, oferite cu larghețe, ar putea fi confiscate de o persoană nerăbdătoare să confere autoritate științifică unor afirmații cum ar fi: „Nu sunt responsabil pentru problemele mele”, sau, mai rău, „Nu trebuie să te ajut să-ți combați problemele, pentru că ele sunt incurabile”. La una dintre extreme s-ar putea afla o viață irosită, când prejudecata dictează că există o limită care de fapt nu este acolo. Să-i luăm drept martori pe cei care au fost discriminați din cauza rasei, etniei sau sexului lor, fiind considerați biologic (și astfel, prin această prismă, iremediabil) inferiori. În cealaltă

extremă, spectrul vinei îi poate bântui pe cei fără vreo vină, când ignoranța conduce la eșecul de a recunoaște o constrângere biologică care există cu adevărat. În acest caz, mărturie stau generații întregi de dislexici condamnați pe nedrept ca fiind înceți la minte.

Indiferent de cât de obscur este subcâmpul științei, se va găsi cu siguranță un năstrușnic sonat care să-l considere fascinant. Când vine vorba despre biologia individualității noastre, apar la orizont probleme care ar trebui să fie fascinante pentru fiecare dintre noi, din simplul motiv că, în vreo ocazie sau alta, ni se cere tuturor să funcționăm ca biologi comportamentali. Cel mai important este că respectivele ocazii atârnă greu: servim drept jurați și decidem culpabilitatea cuiva în privința unui act oribil pe care l-a comis; suntem rugați să votăm la referendumuri în privința unor cheltuieli de fonduri publice destinate a corecta vreo meșteahă a societății, iar noi trebuie să ne decidem dacă suntem de părere că lucrul acela poate fi reparat sau nu; vedem pe cineva cufundat în studiile sale și care pretinde că se află la capătul puterilor, iar noi trebuie să ne hotărâm dacă a-i obliga să facă mai mult reprezintă inspirația cea bună sau un act de cruzime; și poate că va trebui să privim cum o persoană dragă nouă intră în declin ca urmare a vreunei boli teribile, să vedem cum personalitatea li se transformă, moment în care trebuie să știm că totul se datorează bolii, și nu lor.

Dacă este să fim obligați să fim biologi comportamentali pentru o vreme, am putea la fel de bine să fim niște practicanți competenți. Această colecție de eseuri are ca scop să ofere puțin ajutor în această direcție, oferind un tur al domeniului (chiar dacă unul în cel mai înalt grad nesistematic, ceea ce înseamnă că, de fapt, acoperă un talmeș-balmeș de subiecte de care sunt eu fascinat în mod particular). În sens larg, eseurile se înscriu în trei categorii. Una dintre ele prezintă câteva dintre ultimele avansuri științifice din psihologie, neuroștiințe și endocrinologie. Ați putea presupune că mare parte din aceste descoperiri vor fi despre probleme mari și încălcite ale comportamentului uman anormal,

Respect pentru oameni și cărți

despre boli mintale sau violență incontrollabilă: arena „acelor oameni și a bolilor de care suferă ei”. După cum se va vedea, unele dintre cele mai interesante noutăți din domeniu sunt mult mai apropiate de viața obișnuită și se referă la chestiuni cu mult mai subtile: de ce diferim în privința orientării sexuale, în privința interesului pentru noutate, în privința stilurilor de gândire și a sentimentelor; nu este vorba despre acei oameni și bolile de care suferă ei, ci despre biologia ciudățeniilor și idiosincraziilor din comportamentele noastre cotidiene. Din experiența mea de conferențiar pe marginea acestor teme, am învățat că oamenii sunt destul de tulburați de implicațiile unora dintre aceste descoperiri, fiindcă ajungem să părem a avea un mult mai mic cuvânt de spus în privința comportamentului nostru decât place majorității să creadă. Exemplul extrem al acestei atitudini este „Încolăcindu-ne pe pătură după Dumnezeu”, eseul care încheie această antologie și în care analizez unele dintre rădăcinile neuropsihiatrice ale credinței religioase.

O altă gamă de eseuri explorează aceleași problematici din perspectiva biologiei evoluționiste și a comportamentului animal. Inițial, multe dintre aceste texte vor părea a fi despre cum unele dintre rudele noastre apropiate (primatelor nonumane, de exemplu) se dovedesc a fi incredibil mai subtile și mai complexe în comportament și emoții decât ați fi putut ghici urmărind clasicele documentare. Lucrul de care deseori ne dăm seama imediat este nu numai cât de subtile și de complexe sunt ele, dar și cât de familiare, reafirmând lecția că noi, oamenii, suntem doar o altă specie de primat: una teribil de nevrotică, falimentară în multe sensuri, mult prea conștientă de sine și cu niște degete simandicoase, dar doar o altă primată. Pentru a da un singur exemplu din acest stil, „Trasul cu ochiul la primat” (scris cu un an în urmă, când, spre stingeră mea, petreceam aproximativ zece ore pe zi reflectând la procesul lui O.J. Simpson) analizează voyeurismul intensiv care ne este nouă, tuturor primatelor, comun.

În cele din urmă, un alt grup de eseuri se apleacă asupra implicațiilor sociale ori politice ale acestor descoperiri în

respectivele lor domenii. Unele dintre acestea sunt istorice, recapitulând câteva dintre fundaturile dezastruoase din biologia comportamentală, uneori ca rezultat al greșelilor bine intenționate, alteori ca urmare a oricăreia altceva în afară de intenții bune. De exemplu, în „Rămășițele săraciei”, amintesc istoria unei boli imaginare, care a fost inventată acum peste o sută de ani, fiindcă oamenii de știință nu știau încă nimic despre cum stresul afectează corpul, iar înainte ca lucrurile să fie clarificate, mii de oameni au fost omorâți în urma consecințelor încrederii medicale în acea falsă descoperire. Iar alte câteva din acest corp de texte sunt menite a ne alerta în privința pericolelor care vor veni. În „A ta cât de mare e?”, de pildă, pun în discuție câteva dintre recente dovezi controversate că dimensiunea unei anumite porțiuni subțiri a creierului are de-a face cu orientarea sexuală a unui bărbat, iar apoi ridic întrebarea: ce se va întâmpla când tehnicile de imagistică a creierului ajung în punctul, așa cum va fi cazul în curând, în care un puști de zece ani va putea fi informat de dimensiunea acelei secțiuni din propriul său creier?

Iată deci terenul pe care îl vom acoperi. O ultimă observație: cred că, în zilele noastre, fiecare dintre noi poate beneficia de pe urma învățării a puțină știință, oricât de bună a fost treaba pe care au făcut-o acei profesori din liceu care ne-au convins că urâm subiectul. Când știința funcționează cum trebuie, priveliștea pe care o pune la dispoziția ochilor noștri e nemaipomenită: ne furnizează unele dintre cele mai elegante și stimulante enigme pe care viața le are de oferit; aruncă unele dintre cele mai provocatoare idei în arenele noastre de dezbateri morale; și, ocazional, chiar ne îmbunătățește viețile. Eu simt că temele pe care această carte le abordează au un potențial masiv de a îndeplini toate aceste funcțiuni; ca atare, am depus efortul de a scrie aceste eseuri în așa fel încât să fie accesibile tuturor, chiar și celor care au card de membru în clubul alergicilor la știință. Cred că pot garanta că faptele conținute în aceste pagini vor fi relativ simple, dar mai știu că pot garanta și că implicațiile pe care ele le presupun nu vor fi deloc astfel.

În timpul zilelor mele de școală masterală din New York City locuiam de-a lungul East River, iar uneori, când simțeam simultan nevoia de aventură și melancolie, obișnuiam să vizitez Roosevelt Island. Insula era o porțiune îngustă de pământ chiar în mijlocul râului, lungă de aproximativ patru kilometri și accesibilă din Manhattan la bordul unei simpatice telecabine. Astăzi, mare parte din Roosevelt Island este înțesată de zgârie-nori rezidențiali. Dar în vremurile de dinainte, acolo era ghetoul unde se strâneau diverși membri incorrigibili sau negestionabili ai societății. Chiar în capătul extrem al insulei există unele rămășițe ale acelor vremuri: ruinele unui azil de boli mintale abandonat în prima jumătate a secolului.

Acum un deceniu încă era posibil să te cațări pe ziduri, iar apoi să colinzi prin azilul aflat în paragină. Te puteai aburca pe balustrada unei scări ale cărei trepte putreziseră de mult, împingeai câteva uși de metal care scârțâiau din toate balamalele și intrai într-o încăpere lipsită de acoperiș. Te puteai apoi furișa în vârful picioarelor printr-un culoar de la etajul trei gata să se prăbușească și să te prăvălească printr-o ploaie de așchii la subsol (și indubitabil într-un cuib de șobolani de mărimea unor pitbulli).

Era imposibil să te strecuri printre acele grămezi de moloz fără să fii mișcat la gândul întâmplărilor ce trebuie să fi avut loc în acea fantomă a Spitalului Bedlam. Întâlneai uși pe care scria CAMERA DE ȘOCURI CU INSULINĂ, târgi ruginite cu

chingi de imobilizare prelingându-se pe jumătate prin găurile din podea și pete de sânge pe pereți. Chiar și într-o zi caldă de toamnă, cu soarele strălucind deasupra clădirii fără acoperiș, întregul loc încă îți lăsa o impresie mucegăită și bântuită de umbre, cu pereții umeziți de strigătele nefericirii și tristeții.

Să considerăm tratamentul la care era supusă o persoană nebună acum un secol este aproape un fel de test Rorschach pentru noi. Ne concentrăm pe imensele progrese care au fost făcute în psihiatrie? Sau nu vedem absolut nicio diferență față de propriul nostru nefericit de inadecvat tratament al celor bolnavi mintal?

În mod deprimant, unele lucruri rămân la fel de-a lungul secolelor: în atât de multe locuri și vremuri, bolnavii mintal ne dau fiori pe șira spinării nouă, restului, așa că sunt în mod atent izolați și ostracizați. Și totuși multe alte lucruri s-au schimbat. Când vorbim despre tratamente acum, ne gândim la medicamente care alterează unele substanțe chimice din creier, cum ar fi neurotransmițătorii, în timp ce în vremurile de demult era vorba de lobotomii și come induse de insulină, iar chiar și mai demult de legarea cu frânghii și băi cu gheață. Noțiunile noastre despre cauze s-au schimbat și ele. Acum discutăm despre modificările receptorilor și gene, în timp ce înainte am fi dat vina pe mamele care trimisese semnale contradictorii de dragoste și ură unor copii mici impresionabili.

Cea mai palpabilă schimbare însă este atitudinea noastră față de comportamentul anormal. Am devenit cu mult mai subtili când evaluăm problemele spinoase ale responsabilității. Cu secole în urmă, epilepticii erau persecutați pentru presupusa vrajă sub care se aflau. Azi nu mai apelăm la asemenea măsuri, iar o persoană rațională nici nu l-ar da în judecată pe un epileptic pentru atac și vătămare dacă respectivul ar fi s-o rănească în timp ce dă din brațe în timpul unei crize. Am fost antrenați să avem un gând impresionant de empatic, care este unul dintre triumfurile secolului nostru: „Nu e el de vină. Ci boala lui“. Am fost învățați să tragem o linie între esența unei persoane și maladia neuropsihiatrică care disturbă și constrânge acea esență.

Suntem foarte buni la trasarea acelei linii prin care respingem ideea că un epileptic este violent doar pentru că brațele i se mișcă incontrollabil în timpul unei crize. Dar nu suntem prea buni să tragem linia între persoană și boala ei în multe alte domenii. Să ne gândim, de exemplu, la răgetele neanderthaliene din atât de multe editoriale despre cum John Hinckley „scapă basma-curată“ fiindcă a fost spitalizat ca schizofrenic mai degrabă decât să fie închis după ce l-a împușcat pe Reagan. Sau haideți să luăm în considerare câți profesori și părinți nu sunt chiar atât de buni în a trage linia între esența a ceea ce este un copil și dizabilitățile de învățare care au un efect nefericit asupra acelei esențe, oameni care în schimb lasă să le scape atât de ușor cuvinte precum „leneș“ sau „prost“.

Dacă mulți dintre noi nu sunt foarte buni la a trage această linie acum, problema se va acutiza. Anumite noi tendințe uluitoare din neuropsihiatrie și biologie comportamentală indică faptul că linia va începe să fie trasată în direcții pe care nu le-am fi putut niciodată bănuî. Această schimbare afectează infinit mai multe decât înțelegerea imperativelor biologice care induc unui mic grup de oameni un comportament monstruos. Influențează, de asemenea, și modul în care privim ciudățeniile și idiosincraziile care ne fac pe fiecare dintre noi să fim indivizi sănătoși.

Pentru mine, una dintre cele mai bulversante schimbări a avut loc în privința felului în care îi vedem pe indivizii „schizotipali“. Acum câteva decenii, o echipă condusă de psihiatra Seymour Kety de la Spitalul General Massachusetts a inițiat o serie de studii care au demonstrat existența unei componente genetice pentru încrengătura haotică de gânduri cunoscută drept schizofrenie. Oamenii de știință au examinat arhivele de adopții meticuloasă păstrate în Danemarca, analizând cazurile copiilor adoptați de la părinții lor biologici foarte devreme în timpul vieții lor. Kety voia să știe următorul lucru: dacă un copil dintr-un părinte schizofrenic era adoptat de părinți sănătoși, prezenta el un risc mai mare decât media de a fi schizofrenic? În mod echivalent, prezenta un risc crescut de a avea boala

copilul din părinți biologici sănătoși care fusese adoptat de un părinte schizofrenic?

Cercetarea lui Kety a demonstrat că, de fapt, factorul genetic chiar crește probabilitatea de a suferi de respectiva tulburare. Dar pentru a ajunge la acest răspuns, doctorii au trebuit să-i supună la interviuri psihiatrice intensive pe diverși părinți biologici și adoptivi. Asta a însemnat mii de oameni și ani întregide muncă. Nimeni nu mai studiasse rudele schizofrenicilor într-un număr la fel de mare. Iar în decursul întregului proces, cineva a făcut o observație: mulți dintre oamenii aceia erau ciudăței. Rudele în cauză nu erau ele însele schizofrenice – doar puțin detașate de societate și cu un șir al gândurilor care era uneori puțin greu de urmărit când vorbeau. Era doar o ușoară tendință și nu genul de lucru pe care l-ai observa dacă ai fi vorbit cu membrii familiei câtorva schizofrenici, însă, când venea vorba despre mii de astfel de persoane, îți sărea deodată în ochi. Creadeau în lucruri bizare și erau deseori mult prea preocupate de gândirea magică ori fantastică. Nimic care să certifice nebunia: poate doar un interes asiduu pentru science-fiction sau fantasy, fie o convingere de nestrămutat în astrologie sau vreo absurditate New Age, fie din când în când o credință foarte literală, fundamentalistă, în miracolele biblice. Niciuna dintre acestea nu sunt boli. Mulți adulți participă la întruniri Star Trek, soțiile președinților consultă astrologi și sunt în continuare luate în serios de industria modei, iar alții cred că pământul a fost efectiv creat în șapte zile. Dar psihiatrii din ziua de astăzi numesc acest grup de trăsături observat de Kety „tulburarea de personalitate schizotipală“, referindu-se îndeosebi la gândirea magică și gândurile vag corelate între ele. Aparent, dacă ai o anumită configurație genetică, ești predispus la schizofrenie. Dacă ai o versiune mai atenuată a respectivei configurații genetice, s-ar putea să fii predispus să crezi cu tărie în idei magice, nebazate în mod particular pe fapte. Există o genă care te face să crezi în Forță și Obi-Wan Kenobi? Cu siguranță nu, dar poate că există ceva mai apropiat de asta decât ne-am fi putut vreodată imagina.

Biologia comportamentală ne revelează și mecanismele inhibițiilor noastre normale. În decursul unei zile obișnuite, probabil că există o duzină de dați în care aveți un gând (de dorință sexuală, furie, dispreț suveran sau compătimire de sine) pe care nu l-ați rosti *în vecii vecilor*. Vătămați-vă o anume parte din cortexul frontal al creierului și veți rosti acum aceste lucruri; cortexul frontal este cel mai apropiat lucru pe care îl avem, neuroanatomic vorbind, de un superego. Phineas Gage, un muncitor la căile ferate din secolul al XIX-lea, a ajuns un faimos pacient neurologic și expонат de bălci după ce i-a fost distrus cortexul frontal stâng într-un accident oribil. S-a transformat dintr-un bărbat taciturn într-o gură-spartă săcâitoare care le spunea tuturor exact ceea ce credea. „Dezinhibiția frontală“, care implică agresivitate, franchețe nepotrivită și hipersexualitate, este deseori întâlnită la indivizii care au suferit vătămări la acea parte a creierului lor în urma unui atac cerebral. În mod remarcabil, același lucru apare în boala lui Huntington, o rară tulburare neurologică congenitală. Oamenii de știință au considerat multă vreme boala ca pe o tulburare locomotorie: între circa patruzeci și patruzeci și cinci de ani, pacienții încep să prezinte mișcări legănate incontrolabile ale membrelor pe măsură ce o cale motorie inhibitorie din creier se degradează. Cu timpul, mișcarea acaparează întreaga ființă a individului, o constantă zvârcolire a corpului din cap până în picioare incapacitând persoana. O caracteristică mai puțin cunoscută a bolii este dezinhibiția socială, una care adeseori precedă chiar și aspectele motorii, iar în ultimii ani s-a demonstrat că indivizii care suferă de boala lui Huntington au și leziuni ale cortexului frontal.

Unii cercetători în neuroștiințe chiar folosesc cuvântul „frontal“ într-un sens sardonice: un student terifiat susține o prelegere împiedicată în fața seniorilor săi, iar un nume mare insensibil se ridică și îl distruge pe puști pe marginea vreunui punct minor, folosindu-se de ocazie pentru a-și cânta în tot acest timp un pănegiric. „Doamne“, va mormăi cineva din spatele sălii de conferințe, „devine din ce în ce mai frontal cu fiecare dată.“